

UPORABA HRVATSKOG (STAROSLAVENSKOG) JEZIKA I GLAGOLJICE U ŽUPAMA DANAŠNJE POREČKE I PULSKE BISKUPIJE NA TEMELJU ZAPISNIKA BISKUPSKIH VIZITACIJA POREČKE BISKUPIJE (1600. – 1800.) I SAČUVANIH LITURGIJSKIH KNJIGA*

Jakov JELINČIĆ
Pazin, Istarskih narodnjaka 18

UDK 811.163.1:243>:262.3(497.5-3 Istra)
Pregledni rad

Autor u svom radu, na temelju knjiga zapisnika vizitacija porečkih biskupa na mletačkom i austrijskom području Porečke biskupije, analizira podatke o uporabi hrvatskog (staroslavenskog) jezika u tim župama. Podatke dopunjava na temelju sačuvanih liturgijskih knjiga. U prvom dijelu Rada navodi također podatke o sačuvanosti matičnih i bratovštinskih knjiga za područje današnje Porečke i Pulske biskupije.

- Ključne riječi:** hrvatski (staroslavenski) jezik, Porečka i Pulska biskupija, biskupske vizitacije, liturgijske knjige, 17. i 18. st.
- Keywords:** Croatian (Old Slavic) language, Diocese of Poreč and Pula, episcopal visitations, liturgical books, 17th and 18th centuries.
- Parole chiave:** la lingua croata (paleoslava), Diocesi di Parenzo e Pola, visite canoniche, libri liturgici, 17° e 18° sec.

U Istri su postojala dva snažnija glagoljska središta: jedno u sjevernoj (Roč, Hum, Draguč, Boljun), a drugo u središnjoj (Lindar, Pazin, Beram) Istri. No, treba također reći da se glagoljica rabila u gotovo cijeloj Istri. Posebno se ova činjenica očituje u župnim uredima gdje su se župnici povremeno njome služili (kao npr. u Vodnjanu). Osim latinskim jezikom, u nekim su župama župnici misili i na hrvatskom (staroslavenskom) jeziku, a neki župnici, npr. u Pićanskoj biskupiji, nisu ni znali latinski te je biskup Gaspar Bobeck odredio da se ubuduće ne mogu rediti bogoslovi koji ne znaju moliti iz (latinskog) brevijara i ako ne poznaju latinski jezik (*Sciat recitare Canonicas Horas in Breviario. Calleat linguam latinam*).¹ S obzirom da vjernici često nisu razumjeli talijanski, a o latinskom jeziku da i ne govorimo, u

* Zahvaljujem recenzentima prof. Draženu Vlahovu i akademiku Josipu Bratuliću na korisnim primjedbama.

¹ Knjiga ređenja u Pićanskoj biskupiji (1632. – 1783.), fol. 2r. Bobeck je bio pićanskim biskupom od 1631. do 1636.

mnogim je župama bio u uporabi tzv. *ščavet*,² kao i obrednik (*ritual*).³

Iz knjiga biskupskih vizitacija, nažalost samo djelomice sačuvanih, nailazimo na podatke o uporabi glagoljice i ščaveta. Sačuvano je i nešto župnih matičnih knjiga pisanih većim ili manjim dijelom hrvatskim jezikom, glagoljskim pismom.

Do početka je 20. st. sigurno i veći broj bio sačuvan, ali je posebno dolaskom fašizma na vlast u Istri mnogo takvih knjiga uništeno. Dio su knjiga istarski narodnjaci, npr. svećenici Volčić, Kirac i Pavić, da bi ih sačuvali od uništenja, predali Hrvatskoj (tada Jugoslavenskoj) akademiji znanosti i umjetnosti. Te se knjige i danas ondje čuvaju.

U Biskupijskom arhivu u Poreču sačuvano je 29 knjiga zapisnika vizitacija porečkih biskupa od 1600. do 1781. godine. Knjige su nastale na temelju vizitacija što su ih obavili sljedeći biskupi:

Giovanni Lippomano	(1598. – 1608.) /vizit.: 1600. – 1603./ – 1 knj.
Leonardo Tritonio	(1609. – 1631.) /vizit.: 1622. – 1625./ – 1 knj.
Ruggero Tritonio	(1632. – 1644.) /vizit.: 1634. – 1639./ – 2 knj.
Giambattista Del Giudice	(1644. – 1666.) /vizit.: 1645. – 1663./ – 6 knj.
Nicolò Petronio Caldana	(1667. – 1670.) /vizit.: 1667. – 1668./ – 1 knj.
Alessandro Adelasio	(1671. – 1711.) /vizit.: 1676. – 1710./ – 6 knj.
Antonio Vaira	(1712. – 1717.) /vizit.: 1714./ – 2 knj.
Pietro Grassi	(1718. – 1731.) /vizit.: 1719. – 1731./ – 3 knj.
Vincenzo Maria Mazzoleni	(1731. – 1741.) /vizit.: 1732. – 1741./ – 3 knj.
Gaspar Negri	(1742. – 1778.) /vizit.: 1742. – 1778./ – 2 knj.
Francesco Polesini	(1778. – 1819.) /vizit.: 1779. – 1781./ – 2 knj. ⁴

Većina knjiga sadrži zapisnike vizitacija župa s mletačkog i s austrijskog područja, a dvije sadrže zapisnike i ostale dokumente samo s vizitacija austrijskog dijela Porečke biskupije (*Visitatio*, odnosno *Visita Generalis a Parte Austriaca*). To su knjige vizitacije Gaspara Negrija, 1745., i Francesca Polesinija, 1780. godine.

Porečka se biskupija, naime, protezala na područje mletačke uprave i na područje austrijske uprave.

² *Ščavet* – liturgijska crkvena knjiga pisana latinicom na čakavskom narječju. U njoj su tiskane poslanice i evanđelja koja se čitaju na misama tijekom godine. Prvu je takvu knjigu priredio Ivan BANDULAVIĆ pod naslovom *Pištrole i Evanđelja priko svega godišta novo istomačena po razlogu Misala Dvora rimskoga* (Venecija, 1613.). Ova se knjiga proširila po cijelom hrvatskom području, pa i među glagoljašima, te je tiskana u više navrata. Vidi: Josip BRATULIĆ, »Ščavet«, u: *Istarska enciklopedija*, Pula, 2005., str. 780.

³ O slavenskoj liturgiji, na temelju vatikanskih i biskupijskih arhivskih izvješća i literature, pisao je i u Krku 1906. god. objavio don Luka Jelić u knjizi *Fontes historici liturgiae glagolitico-romanae: a XII. ad XIX. saeculum* (na ovu me knjigu upozorio akademik Bratulić, ali do nje nisam uspio doći).

⁴ Popis biskupa koji su obavili vizitacije čiji se zapisnici nalaze u navedenim knjigama preuzeo sam iz knjige *Crkva u Istri*, priredili Marijan BARTOLIĆ i Ivan GRAH sa suradnicima; III. dopunjeno izdanje, IKD »Juraj Dobrila«, Pazin, 1999., str. 25 [u daljnjem tekstu: *Crkva u Istri*].

U mletačkom su dijelu bile sljedeće župe:

BAČVA	(<i>Mondellebotte; Monsbottarum</i>) ⁵
BADERNA	(<i>Monpaderno; Monspaternus</i>)
BALE	(<i>Valle; Vallis; Castrum Vallis</i>)
BRKAČ	(<i>San Pacrazio di Montona; Sanctus Pancratius</i>) ⁶
FRATA	(<i>Fratta; Fratta</i>)
FUNTANA	(<i>Fontane; Fontanae</i>)
FUŠKULIN	(<i>Foscolino; Monsfuscus, Monfuscus</i>)
GRADINA	(<i>Geroldia; Geroldia</i>)
KALDIR	(<i>Caldier; Caldarium</i>)
KANFANAR ⁷	(<i>Canfanaro; Canfanarium</i>)
KAROJBA	(<i>Caroiba; Caroiba, Quadrivium</i>)
LABINCI	(<i>Santa Domenica, S. D. di Visinada; Sancta Dominica</i>)
MOTOVUN	(<i>Montona; Montona</i>)
MOTOVUNSKI NOVAKI	(<i>Novacco, Novacco di Montona; Novacum</i>)
MUNTRILJ	(<i>Montreo; Monsreus</i>)
NOVA VAS POREČKA	(<i>Villanova di Parenzo; Villanova</i>)
POREČ	(<i>Parenzo; Parentium</i>)
RAKOTULE	(<i>Raccotole; Raccotolae</i>)

⁵ Prvi je naziv u zgradama talijanski, a drugi, i eventualno treći, latinski. Iznimke su samo župe Labinci, Motovunski Novaki, Trviž i Zamask gdje se prva dva izraza odnose na talijanski, a treći na latinski jezik. Talijanske i latinske nazive navodim zato što se tako navode, negdje na latinskom, a negdje na talijanskom, u samim zapisnicima vizitacija. Nazive sam preuzeo iz knjige *Crkva u Istri*, str. 222 – 226.

⁶ U zapisnicima vizitacija često se navodi kao *Bercaz*.

⁷ Za Kanfanar se često rabi naziv Dvigrad (*Due Castelli; Duorum Castrorum*) jer su se stanovnici Dvigrada, zbog vrlo loše klime koja je ondje vladala, preselili u Kanfanar. Dogodilo se to oko 1645. godine. Naime, prigodom vizitacije 5. listopada te godine nalazimo podatak da su se zbog »vrlo lošeg zraka« svi preselili u Kanfanar (... *che dopo l'influenza della pessima aria, che e nel Castello ci siamo ritirati tutti in Canfanaro...*) /Vizit. knj. 5, fol. 53r/. Budući da je i dalje crkva sv. Sofije bila kolegijalna župna crkva, svake je nedjelje i blagdana jedan od kanonika bio dužan misiti u Kanfanaru, a jedan u Dvigradu (... *nella Chiesa Collegiata di Due Castelli...*) /Vizit. knj. 8, od 19. svibnja 1657., fol. 102r/. Na drugom mjestu nalazimo podatak koji govori o još većoj obvezi kanonika. Prema toj izvaji kanonika biskupu, jedan je kanonik bio dužan svakog dana u jednom tjednu misiti u kolegijalnoj crkvi u Dvigradu, a svi su kanonici bili dužni prigodom većih blagdana otići u Dvigrad i ondje moliti časoslov i služiti pjevanu misu u trojicu (... *ma e ben vero, ch'ogni Canonico fa la sua settimana col andar celebrar messa ogni giorno nella Collegita di Due Castelli, come ancor nelle principali solenità dell'Anno andiamo tutti alla Collegiata a recitar gli officii, e celebrar messa cantata in terzo.*) /Vizit. knj. 10, od 30. travnja 1663., fol. 170v/. Sve citate navodim onako kako ih nalazimo u izvorniku. »Misa u trojicu« (u Dalmaciji je puk govorio *Misa in terca*, pojam koji je ostao iz vremena mletačke uprave) danas više ne postoji. U toj je misi jedan svećenik misio, a dvojica su mu svećenika asistirala, jedan kao đakon, a drugi kao subđakon. Jedan je pjevao poslanicu, a drugi evanđelje. Asistirati je, umjesto svećenika, mogao jedan đakon i jedan subđakon. Asistenti, ako su bili i svećenici, nisu na sebi imali misnicu, nego posebno liturgijsko ruho, tzv. »dalmatiku«. U posebno svečanim prigodama, kao što su Mlada misa, Zlatna misa i sl., asistirao je još i »presbiter assistens«, obično stariji i časniji svećenik koji je na sebi imao plašt, tzv. »pluvijal«.

ROVINJ	(<i>Rovigno; Rubinum</i>)
ROVINJSKO SELO	(<i>Villa di Rovigno; Villa Rubini</i>)
SVETI IVAN OD ŠTERNE	(<i>San Giovanni della Cisterna; Sanctus Joannes de Sterna</i>)
SVETI LOVREČ	(<i>San Lorenzo del Pasenatico; Sanctus Laurentius de Pasenatico</i>) ⁸
SVETI VITAL – BRIG	(<i>San Vitale; Sanctus Vitalis</i>)
SVETVINČENAT	(<i>Sanvincenti; Castrum Sancti Vincentii</i>)
TAR	(<i>Torre di Parenzo; Turris</i>)
VABRIGA	(<i>Abrega; Abrega</i>)
VIŠNJAN	(<i>Visignano; Visignanum</i>)
VIŽINADA	(<i>Visinada; Terra Vicinatus, Vicinatus</i>)
VODNJAN	(<i>Dignano; Adignanum</i>)
VRSAR	(<i>Orsera; Ursaria</i>)
ZAMASK	(<i>Zamasco, Zumesco; Zumascum, Zumesum</i>) ⁹
ŽBANDAJ	(<i>Sbandati; Russbandatorum</i>).

U austrijskom dijelu (dio područja Pazinske grofovije)¹⁰:

BERAM	(<i>Vermo; Vermum</i>)
GRDOSELO	(<i>Castelverde; Gherdosella</i>)
KAŠĆERGA	(<i>Villa Padova; Caschierga</i>)
KRINGA	(<i>Corridico; Coriticum</i>)
PAZIN	(<i>Pisino; Pisinum</i>)
STARI PAZIN	(<i>Pisivecchio; Pisinum Vetus</i>)
SVETI PETAR U ŠUMI	(<i>San Pietro in Selve; Sanctus Petrus in Sylvis</i>)
TINJAN	(<i>Antignana; Antoniana, Antiniana</i>)
TRVIŽ	(<i>Treviso, Villa Treviso; Tarvisium</i>)
ŽMINJ	(<i>Gimino; Geminium</i>). ¹¹

Cilj je ovog članka reći nešto o uporabi glagoljice, odnosno hrvatskog (staroslavenskog) jezika na ovom području, prije svega na temelju zapisnika vizitacija, ali i na temelju sačuvanih matičnih i drugih knjiga pisanih hrvatskim jezikom, bilo glagoljskim, bilo latiničkim pismom.

Prije svega moram reći da nisam uspio sve knjige vizitacija temeljito proučiti te preostaje mnogo neobrađenog područja, ali je već iz onog, ipak većeg dijela, što sam

⁸ U zapisnicima najčešće samo *San Lorenzo*, odnosno *Sanctus Laurentius*.

⁹ Granica između mletačke i austrijske države prolazila je kroz selo pa je isto selo bilo u dvjema državama, ali u istoj biskupiji.

¹⁰ Dio župa s ovog područja pripadao je Pićanskoj, a dio Pulskoj biskupiji.

¹¹ U zapisnicima ga nalazimo i kao *Zumin*.

ga proučio, razvidno da se u mnogim župama glagoljalo, kao i da su se u mnogim župama matične knjige vodile na glagoljici, hrvatskim jezikom.

Uvodno bih ipak, s obzirom na to da veći dio hrvatskog dijela Istre pripada Porečkoj i Pulskoj biskupiji, želio reći nekoliko riječi o uporabi glagoljice, odnosno hrvatskog jezika u nekim drugim župama, koje su svojevremeno pripadale Pulskoj biskupiji prije njezina sjedinjenja s Porečkom, te Tršćanskoj, Novigradskoj, odnosno Pićanskoj biskupiji i to upravo na temelju malobrojnih sačuvanih knjiga, bilo matičnih, bilo bratovštinskih, bilo pak liturgijskih, jer je poznato da je velik broj takvih knjiga sustavno uništavan u vremenu koje nije bilo sklono ni glagoljskom pismu ni hrvatskom jeziku. Neke se knjige čuvaju u Biskupijskoj knjižnici u Poreču. Većinu ovdje navodim, ali postoji mogućnost da se nađe još poneka, budući da je ta knjižnica još uvijek u fazi sređivanja.

PODRUČJE PULSKE BISKUPIJE

Boljun

U Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (dalje: AHAZU) čuva se matična knjiga krštenih (1598. – 1634.), vjenčanih (1576. – 1640.) i krizmanih (1588. – 1658.) župe Boljun. Knjiga je najvećim dijelom pisana glagoljicom. Sačuvan je također fragment matice vjenčanih u Boljunu. Granične godine fragmenta su 1640. – 1667. Većina upisa pisana je glagoljicom.¹²

Sačuvane su također sljedeće bratovštinske knjige, odnosno odlomci knjiga:

– Odlomak knjige bratovštine sv. Mikule u Boljunu (1583. – 1623. i 1662. – 1666.). Objavio ga je Dražen Vlahov.¹³

– Računi »Od dot crekvenih« Boljuna (1595. – 1660.). Ovu je knjigu objavio Anđelko Badurina.¹⁴

– Knjiga bratovštine sv. Roka (sv. Katarine i sv. Blaža) u Boljunu (1695. – 1663.).¹⁵

¹² Vjekoslav ŠTEFANIĆ, *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije. Zbornici različitog sadržaja. Regule i statuti. Registri. Varia. Indeksi. Album slika*, knj. II [nadalje: *Glagoljski rukopisi II*], Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti [nadalje: JAZU], Zagreb, 1970., str. 180 – 181.

¹³ Dražen VLAHOV, »Odlomak knjige bratovštine sv. Mikule u Boljunu (1583. – 1664.), glagoljski zapisnici 1583. – 1623.«, *Zbornik Općine Lupoglav*, 2003., str. 88 – 100.

¹⁴ Anđelko BADURINA, *Boljunski glagoljski rukopisi*, Historijski arhiv Pazin, Posebna izdanja 11, Glagoljski rukopisi 1, Pazin, 1922. Usporedivši čitanje Rudolfa STROHALA (»Anali ili kronika boljunske plovane Vicenca Frlanića i njegova nastavljiva Ivana Križmanića«, *Kršćanska škola*, 17/1 – 2, Zagreb, 1910./1911.) s navedenim radom Anđelka Badurine i s čitanjem Jakova Volčića, Dražen VLAHOV je ponovno objavio istu *Kroniku* (*Boljunska kronika*, ERRATA CORRIGE, Poreč, 2006.). Vlahovljevu analizu posebno vidi u poglavlju »Jakov Volčić i Boljunska kronika« (str. 41 – 63) u kojemu, uz uvodnu studiju, autor donosi »Volčićevo čitanje *Kronike*« (str. 46 – 63) s brojnim svojim bilješkama (bilj. 75 – 263). U sljedećem poglavlju »Ponovno čitanje *Kronike*« Vlahov (str. 68 – 81) donosi svoje viđenje čitanja *Kronike*.

¹⁵ Dražen VLAHOV, »Glagoljski zapisi u knjizi bratovštine oltara sv. Roka (sv. Katarine i sv. Blaža) iz Boljuna

– Komad knjige bratovštine Sv. Tijela u Boljunu (1612. – 1658.).¹⁶

Knjige su pisane uglavnom hrvatskim jezikom, glagoljskim pismom, a manjim dijelom talijanskim jezikom.¹⁷

Ližnjan

Zanimljiva je knjiga koja nosi naslov *THEOLOGIA MORALIS SEU MANUDUCTOR ILLYRICUS* tiskana latinicom na hrvatskom jeziku 1729. godine u Bologni. Knjiga sadrži pitanja i odgovore koje svećenik mora znati, a koji se tiču morala. Rabljena je u Ližnjanu.¹⁸

Medulin

U AHAZU se čuva matica krštenih (1648., 1649., 1677. – 1704.) i vjenčanih (1666. – 1690.). U njoj su najstariji upisi krštenih (oni iz 1648. i 1649.), njih ukupno devet, pisani glagoljicom.¹⁹

Rakalj

U Raku se rabio šćavet *Pistole i Evangelya Priko suega Godišta* iz 1699.²⁰

Vodnjan

U najstarijoj matičnoj knjizi krštenih župe Vodnjan, granične godine 1559. – 1641.²¹ nalazi se 180 upisa glagoljicom. Knjiga se čuva u župnom arhivu. Knjiga očito nije potpuna jer se u AHAZU čuvaju četiri lista iz 1566., 1567., 1569. i 1578. koji pripadaju ovoj knjizi.²² Eventualnom provjerom moglo bi se utvrditi nedostaju li još neki listovi.

1595. – 1663.», *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci* [nadalje: *Vjesnik DAR*], sv. XLV – XLVI, Rijeka, 2005., str. 3 – 127.

¹⁶ ISTI, »Glagoljski zapisi u knjizi bratovštine Sv. Tijela iz Boljuna 1612. – 1658.«, *Vjesnik DAR*, sv. XLIII – XLIV, Rijeka, 2002., str. 3 – 74.

¹⁷ ŠTEFANIĆ, *Glagoljski rukopisi II*, str. 201 – 205.

¹⁸ Naslovje ove knjige koja se također čuva u Biskupijskoj knjižnici *THEOLOGIA MORALIS seu MANUDUCTOR ILLYRICUS AB ANTONIO KADCICH Olim Canonico Makarensi ... nunc Episcopo Traguriensi ... ALIAS BOGOSLOVJE DILLOREDNO*, Bononiae 1729. Napomena: Anton II. Kadčić, Makaranin, imenovan je trogirskim biskupom 1722. godine. Budući da je 1731. trogirskim biskupom imenovan Mlečanin Giuseppe Caccia, znači da je Kadčić umro ili 1730. ili 1731. godine; vidi: *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, Zagreb, 1975., str. 200.

¹⁹ ŠTEFANIĆ, *Glagoljski rukopisi II*, str. 184 – 185.

²⁰ Ova se knjiga čuva u Biskupijskoj knjižnici u Poreču.

²¹ Radi se o vrlo vrijednoj knjizi jer njeni prvi upisi sežu u vrijeme prije donošenja dekreta o vođenju matičnih knjiga krštenih i vjenčanih, donesena 11. studenog 1563., pri kraju poznatog Tridentskog sabora (1545. – 1563.).

²² ŠTEFANIĆ, *Glagoljski rukopisi II*, str. 179 i 180. Te je listove predao mons. dr. Ivan Pavić Knjižnici JAZU (HAZU) (prema usmenom priopćenju što ga je dr. Pavić dao akademiku Josipu Bratuliću).

Vranja

U Hrvatskom državnom arhivu (dalje: HDA) u Zagrebu čuva se knjiga *Zapisnik primitka i izdatka računa bratovštine oltara sv. Fabijana i Sebastijana ... Vranja u Istri (1609. – 1727.)*. Knjiga je pisana hrvatskim jezikom, glagoljicom, te latinicom na hrvatskom, talijanskom i latinskom jeziku, što nam omogućuje da ukažemo na činjenicu kako u Vranji nakon potiskivanja glagoljice nije bio potisnut i hrvatski jezik! Dražen Vlahov objavio je glagoljske zapise od 1609. do 1633.²³

PODRUČJE NOVIGRADSKE BISKUPIJE

Kaštel

U najstarijoj matičnoj knjizi krštenih župe Kaštel (1663. – 1749.) nalazi se 35 upisa glagoljicom.²⁴

U najstarijoj matičnoj knjizi umrlih (1669. – 1749.) i vjenčanih (1691. – 1747.) iste župe nalazi se 51 upis glagoljicom.²⁵

PODRUČJE PIĆANSKE BISKUPIJE

Lindar

Matice su velikim dijelom vođene hrvatskim jezikom, glagoljicom, a sačuvana je samo nepotpuna knjiga krštenih (1591. – 1667.) u AHAZU u Zagrebu. Ova je knjiga do 1648. god. pisana uglavnom hrvatskim jezikom, glagoljicom, a do 1667. samo latinskim jezikom.²⁶ Jedan list ove knjige pisan glagoljicom čuva se u župnom uredu u Starom Pazinu.²⁷

PODRUČJE TRŠĆANSKE BISKUPIJE

Buzet

U Biskupijskoj knjižnici u Poreču čuva se knjiga *Razgovori i pripovidagna oza Ardelia Della Bella Fiorentina Druscbe Isusove data na svitlost Od Pripostovanoga D. Mattia Ciulichia Kanonika Splitske Zarkve Poglavite, i Prvostolne Dalmazie, i sve*

²³ Dražen VLAHOV, *Glagoljski rukopis iz Vranje u Istri (1609. – 1633.)*, Posebna izdanja br. 12, Glagoljski rukopisi 2, Pazin, 1996.

²⁴ Knjiga se čuva u Biskupijskom arhivu u Poreču.

²⁵ I ova se knjiga čuva u Biskupijskom arhivu u Poreču.

²⁶ ŠTEFANIĆ, *Glagoljski rukopisi II*, str. 182.

²⁷ Upravitelj lindarske župe stanuje u župnoj kući u Starom Pazinu.

Croazie. *U Mletzi po Adolfu Cesare S Dopustegnem Cesarovim* (izdano 1836.).²⁸

Črnica²⁹

U Črnici se rabio hrvatski misal *Missale Romanum sclavonico idiomate*, Romae 1631., izdanje Propagande, tiskano glagoljicom.³⁰

Draguč

U AHAZU se čuva matica krštenih (1579. – 1685.), vjenčanih (1584. – 1722.) i krizmanih (1659.) ove župe. Većinom pisana hrvatskim jezikom, glagoljicom, a manjim dijelom talijanski.

U AHAZU se također čuva Dragučki brevijar (*Temporal*) iz god. 1407.³¹

Hum

U Biskupijskom arhivu u Poreču čuva se matična knjiga krštenih, vjenčanih i umrlih iz Huma (1618. – 1672.). Od 79 listova (158 stranica) 24 (48) su lista pisana glagoljicom (preko 400 upisa). Objavio ju je Dražen Vlahov.³²

U AHAZU čuvaju se ostrišci Misala³³ iz 13. ili 14. stoljeća.

U Državnom arhivu u Rijeci čuva se Knjiga prihoda župne crkve u Humu (1608. – 1685.). Ova je knjiga pisana hrvatskim jezikom, glagoljicom, i talijanskim jezikom. Glagoljske upise objavio je Dražen Vlahov.³⁴

Roč

U AHAZU čuva se Knjiga računa bratovštine (crkve) i Općine Roč u Istri, g. 1526. – 1611. i 1566. – 1628. pisana uglavnom glagoljicom. Glagoljske upise objavio je Dražen Vlahov.³⁵

²⁸ Knjiga je donesena u Biskupijsku knjižnicu u Poreču iz Buzeta. Postoje i mnogi drugi dokazi da se na području današnjeg Buzetskog dekanata u liturgiji rabio hrvatski jezik.

²⁹ Črnica je do 1948. godine bila buzetska kapelanija, a od tada je samostalna župa. Vidi: *Crkva u Istri*, str. 64.

³⁰ Čuva se u Biskupijskoj knjižnici u Poreču.

³¹ Vjekoslav ŠTEFANIĆ, *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije. Uvod. Biblija. Apokrifi i legende. Liturgijski tekstovi. Egzorcizmi i zapisi. Molitvenici. Teologija. Crkveni govori (homiletika). Pjesme*, knj. I [nadalje: *Glagoljski rukopisi I*], JAZU, Zagreb, 1969., str. 120.

³² Dražen VLAHOV, *Glagoljski rukopisi u knjizi krštenih, vjenčanih i umrlih iz Huma (1618. – 1672.)*, Posebna izdanja Državnog arhiva u Pazinu, sv. 14, Glagoljski rukopisi 4, Pazin, 2003.

³³ Uz riječ »misal« Štefanić stavlja upitnik jer nije siguran da se radi upravo o misalu: usp. ŠTEFANIĆ, *Glagoljski rukopisi I*, str. 59. Josip BRATULIĆ misli da se radi o brevijaru: »Glagoljica u srednjoj Istri«, *Istarski mozaik*, br. 5 – 6/1970.

³⁴ Dražen VLAHOV, *Glagoljski rukopis iz Huma (1608. – 1639.)*, Posebna izdanja Državnog arhiva u Pazinu, sv. 13, Glagoljski rukopisi 3, Pazin, 1999.

³⁵ I jedna su i druga (ona bratovštinska i ona općinska) objavljene: Dražen VLAHOV, *Glagoljski rukopis iz Roča. Iz knjige crkve i bratovštine sv. Bartolomeja (1523. – 1611.)*, Posebna izdanja Državnog arhiva u Pazinu, sv. 15, Glagoljski rukopisi 5, Pazin, 2006.; ISTI, *Knjiga računa Općine Roč (1566. – 1628.)*, Posebna

Sovinjak

U matičnoj knjizi krštenih (1645. – 1713.) ove župe uneseno je oko 100 upisa glagoljicom.³⁶

Zrenj

Selo Mali Mlun, koje je sada dio buzetske župe, nekoć je pripadalo župi Zrenj. Ondje se čuva šćavet *Epistole i Evangelya* iz 1699.³⁷

POREČKA BISKUPIJA – MLETAČKI DIO

Bačva

U ovoj se župi svakako rabila glagoljica i hrvatski jezik, za što imamo više dokaza. Tako, npr. u zapisniku vizitacije od 2. lipnja 1668. biskup Nicolò Pietro Caldana traži od župnika da nabavi jedan hrvatski misal (*Sia provisto un'messal illirico*)³⁸, a biskup Alessandro Adelasio prigodom vizitacije 10. travnja 1676. traži da se nabavi jedan »šćavet« (*Sia provisto un schiavetto*).³⁹

Jedna zanimljivost upravo u svezi s jednim župnikom ove župe. Porečki biskupi bili su do Jurja Dobrile, prvog porečkog biskupa Hrvata, Talijani. Vizitirajući župe imali su problema oko sporazumijevanja s brojnim hrvatskim pučanstvom. Vodili su stoga sa sobom jednog župnika Hrvata koji im je bio tumač, a u isto je vrijeme i propovijedao na hrvatskom jeziku. Tako u zapisniku prve vizitacije biskupa Antonija Vairea iz 1714. godine čitamo da je u Žbandaj, Gradinu, Fuškulin, Funtanu, Mugebu i Dračevac sa sobom poveo Ivana Deklića, župnika iz Bačve, koji je tijekom vizitacije držao vatrene propovijedi na hrvatskom jeziku (*in illirico*) poučavajući mladež o vjerskim istinama.⁴⁰

izdanja Državnog arhiva u Pazinu, sv. 18, Glagoljski rukopisi 7, Pazin, 2009.

³⁶ Knjiga je privremeno nedostupna.

³⁷ Vidi bilješku uz župu Nova Vas. Na stražnjem predlistu napisan je sljedeći tekst: *Al'Molto Reverendo Signor Paron Colendissimo il Signor Don Matio de Cole che se Piovan di Sdregna*, što znači da je šćavet darovan zrenjskom župniku, ali se ne navodi tko je knjigu darovao.

³⁸ Vizit. knj. 11, fol. 71r.

³⁹ Vizit. knj. 12, fol. 17r.

⁴⁰ Da bismo si predočili naporna putovanja pri obavljanju vizitacija, navodimo ovdje itinerarij ove vizitacije. Nakon što je obavio vizitaciju porečke župe (bazilike i drugih crkava), biskup je 21. svibnja posjetio Rovinj, zatim Rovinjsko Selo, Bale, Svetvinčenat, Kanfanar, Dvigrad, Sveti Lovreč Pazenatički, Badernu, Sveti Ivan od Šterne, Muntrilj, Motovunske Novake, Kaldir, Karojbu, Rakotule, Zamask, Motovun, Brkač, Vižinadu, Sveti Vital, Višnjani, Bačvu, Sveti Mihovil pod zemljom, Labince, Novu Vas Porečku, Tar, Vabrigu i Fratu. Umoran, ali zdrav vraća se zajedno s pratnjom u Poreč gdje je 7. srpnja svečano dočekan i nastavlja, nakon što se odmorio, 16. srpnja vizitaciju u Žbandaju, Gradini, Fuškulinu, Funtani, Mugebi i Dračevcu, završivši vizitaciju 19. srpnja. Biskup je, dakle, izbio iz Poreča gotovo dva mjeseca. Put je bio naporan, putovalo se na konjima, trebalo je obaviti mnoge razgovore, obići sve crkve u pojedinoj župi, podijeliti sakrament potvrde, misiti, obići groblja i dr. Ne navodi se koji ga je hrvatski svećenik pratio u onom prvom, dugom dijelu vizitacije.

Baderna

Nema sumnje da se i u Baderni rabila glagoljica, a gotovo sigurno i »ščavet«, ali, koliko nam je do sada poznato, sačuvan je samo jedan upis glagoljicom (tri retka) iz 1731. u matičnoj knjizi krštenih (1700. – 1748.).⁴¹

Sačuvano je također jedno pismo što ga je pre Grgur Blažević, župnik (ili ekspozit?)⁴² u Baderni, glagoljicom napisao biskupu Leonardu Tritoniju.⁴³

Frata

Prvi upisi knjige vjenčanih ove župe (koja je do 1847. bila, kao i Vabriga, samostalna župa, a nakon toga je, zajedno s Vabrigom, priključena Taru) 1683. – 1816. pisani su glagoljicom.

Funtana

Biskup Caldana prigodom vizitacije 14. lipnja 1668. traži od župnika da nabavi jedan ščavet (*Sia provisto un'schiavetto*).⁴⁴

U matičnoj knjizi krštenih župe Funtana (1737. – 1767.) od 1. travnja 1739. do 20. travnja 1741. nalazimo 21 upis glagoljicom (fol. 4r do 7r). Župnik je bio Mate Zvanelić. Biskupski kancelar Vincenzo Bardini pregledao je knjigu 8. lipnja 1741. i napisao napomenu da zabilješke smiju biti pisane drugom rukom, talijanskim jezikom, a da ih župnik treba ovjeriti. (*Adi 8. Giugno 1741. Fontane - Revisto il presente Libro, fù ordinato, che le Partite possano esser registrate per altra mano in carattere italiano, ma autenticate con la sottoscrizione del Signor Curato. Vincenzo Bardini Cancelliere Episcopale*). Iz ovoga možemo zaključiti da Zvanelić možda nije osobno unio glagoljske upise.⁴⁵

Fuškulin

Iz zapisnika vizitacije iz 1676. vidljivo je da ova župa ima dva dušobrižnika: jednog za Hrvate, a drugog za Albance (*In questa Villa sono due Curati uno serve per i Schiavoni, e l'altro per li Albanesi*). Za Hrvate je tada bio »kurat« pre Tomaso Maras, a za Albance pre Marco Dranzi.⁴⁶

⁴¹ Knjiga se čuva u župnom uredu u Baderni.

⁴² Tako je napisao biskup Nežić na košuljici.

⁴³ Čuva se u Biskupijskom arhivu u Poreču.

⁴⁴ Vizit. knj. 11, fol. 82v.

⁴⁵ Knjiga se čuva u DAPA.

⁴⁶ Vizit. knj. 12, fol. 103r.

Gradina

U matičnoj knjizi krštenih (1720. – 1820.) nalazimo tri upisa glagoljicom iz 1807. – 1808. godine.⁴⁷

Karojba

Biskup Caldana određuje 23. svibnja 1668. da treba nabaviti dva nova misala, jedan hrvatski i jedan latinski (*Siano provisti due messali novi un'illirico, et un'latino*). Traži da se nabavi i jedan »ščavet« (*Sia provisto un'schiavetto*).⁴⁸

Biskup Adelasio prigodom vizitacije 23. travnja 1676. također određuje da se kupi jedan »ščavet« (*Sia provisto un schiavetto*).⁴⁹

Vjerojatno je sve izvršeno jer biskup Adelasio prigodom vizitacije 22. travnja 1692. ne spominje potrebu nabavke misala. Traži da se preuvaži ščavet i jedan mali misal za pokojne (*Sia religato il Schiavetto et un missaletto pro Defunctis*)⁵⁰, što upućuje na pretpostavku da se navedeni »ščavet« u međuvremenu ošteti, kao i mali misal za pokojne.

Knjiga obljetnica smrti pisana je u župi Karojba hrvatskim jezikom (*lingua illirica*). Ona nije sačuvana, ali je sačuvan njen prijepis na talijanskom jeziku.⁵¹

Labinci

Na području ove župe nalazio se samostan »Sveti Mihovil pod zemljom« (*San Michiel sotto terra*). Biskup Caldana traži da se nabavi jedan S. C. na hrvatskom jeziku. U domišljanju što bi mogla značiti ova kratica, pomogao mi je tekst iz jedne druge vizitacije u kojoj su ove dvije kratice razriječene sa »Sacro Convivio«, ali mi ni to nije otkrilo o čemu se zapravo radi.⁵² Biskup također traži da se nabavi jedan hrvatski misal i jedan najnoviji ritual (*Sia provisto d'una carta di S. C. illirico. Sia provisto un' messal illirico ed un'ritual novissimo*).⁵³

U AHAZU čuva se matica krštenih (1612. – 1614; 1630. – 1693.) i vjenčanih (1681. – 1692.). U toj se knjizi nalazi mali broj glagoljskih upisa krštenih, ali treba reći da poznati stručnjak za glagoljicu, profesor Vjekoslav Štefanić, na temelju stručne

⁴⁷ Knjiga se čuva u župnom uredu u Svetom Lovreču Pazenatičkom čiji župnik upravlja i ovom župom.

⁴⁸ Vizit. knj. 11, fol. 53v.

⁴⁹ Vizit. knj. 12, fol. 29r.

⁵⁰ Vizit. knj. 15, fol 12r.

⁵¹ Ova se knjiga prijepisa, zajedno s podacima o umrlima, čuva u župnom uredu u Karojbi, a naslov joj je *Anniversaria et Liber Defunctorum*.

⁵² *Sacro Convivio*, latinski *Sacrum Convivium*, na hrvatskom znači *Sveta gozba*, ali nije jasno o čemu se ovdje radi. Pretpostavljam da se radi o srednjoj od triju tablica koje su se nalazile na oltaru. Desna je tablica sadržavala tekst psalma *Lavabo* koji je svećenik molio za vrijeme obrednog pranja ruku nakon Prikazanja, a lijeva je sadržavala tzv. Posljednje evanđelje – početak Ivanova evanđelja: *In principio erat Verbum*, odnosno *V iskoni be Slovo*. Srednja je sadržavala tekst *Pretvorbe* i drugih molitava iz glavnog dijela mise.

⁵³ Vizit. knj. 11, fol. 72v.

ekspertize, zaključuje da je knjiga do 1613. pisana hrvatskim jezikom, glagoljicom, a od 1614. talijanskim jezikom.⁵⁴

Motovunski Novaki

Prigodom prve vizitacije koju je 8. kolovoza 1601. u ovoj župi obavio biskup Giovanni Lippomano, Bartolomej Medilanus izjavljuje: »Ja služim na hrvatskom, ali misim također na latinskom i svakim (ga) danom sve bolje učim.« (*lo servo alla illirica, ma celebriamo anche alla latina, et vado ogni di⁵⁵ meglio imparando.*)⁵⁶.

Ovdje nam se nameće jedan problem: Bartholomej Medilanus predstavlja se kao »vicekurat« župne crkve Svih svetih u Karojbi (*vicecuratus Parochialis Ecclesiae Omnium Sanctorum Ville Caroiibe*), a ispitivanje je obavljano u Motovunskim Novakima. Možemo pretpostaviti da je on u isto vrijeme obavljao službu župnika u Novakima, ili pak da nije bio u Karojbi u vrijeme Biskupove vizitacije pa je došao u Novake obaviti razgovor s biskupom.

Muntrilj

Biskup Adelasio zatražio je prigodom vizitacije 24. travnja 1676. da se popravi »ščavet« (*Sia aggiustato il schiavetto.*)⁵⁷

Sačuvan je prijepis knjige krštenih 1731. – 1754. Prijepis je sačinjen 1791. godine. Izvornik je pisan glagoljicom (vidi dalje).⁵⁸

U AHAZU se čuva više knjiga ove župe, što cjelovitih, što fragmenata. Radi se o sljedećim knjigama:

- matica krštenih 1728. – 1754. koja sadrži glagoljske upise i njihovu transliteraciju te nekoliko upisa na talijanskom jeziku;
- matica krštenih 1754. – 1762. u kojoj su upisi na hrvatskom jeziku i transliteracija te upisi na talijanskom jeziku;
- fragment matice vjenčanih 1730. – 1766. u kojoj je mali broj upisa, podjednako hrvatskih glagoljicom i talijanskih;
- fragment matice vjenčanih 1753. – 1773. u kojoj je mali broj upisa, podjednako hrvatskih glagoljicom i talijanskih;⁵⁹
- matica vjenčanih 1754. – 1811., do 1761. sadrži desetak upisa glagoljicom, a nakon njih sve na talijanskom jeziku.⁶⁰

⁵⁴ ŠTEFANIĆ, *Glagoljski rukopisi II*, str. 183 – 184.

⁵⁵ Očito bi trebalo stajati »di«, tj. dijalektalni oblik za »giorno« od latinskog »dies«.

⁵⁶ Vizit. knj. 1, fol. 104v.

⁵⁷ Vizit. knj. 12, fol. 31r.

⁵⁸ Prijepis se čuva u župnom uredu u Kringi čiji župnik upravlja Muntriljem.

⁵⁹ Ova dva fragmenta Štefanić uzima kao jedan: ŠTEFANIĆ, *Glagoljski rukopisi II*, str. 188 – 189.

⁶⁰ *Isto*, str. 187 – 190.

Nova Vas Porečka

Na naslovnom listu fragmenta matične knjige krštenih župe Nova Vas Porečka (1612./1695.) nalaze se tri upisa glagoljicom.⁶¹

Caldana traži od župnika prigodom vizitacije 6. lipnja 1668. da nabavi hrvatski i latinski misal (*Siano provisti due messali un'illirico et un'latino.*)⁶²

Glagoljski misal sigurno je kupljen i sačuvan. Vjerojatno ga je biskup Pederzolli donio u Poreč da ne propadne.⁶³

Naravno da župe nisu bile toliko bogate da bi mogle imati po više istovjetnih knjiga. Zbog toga su se knjige trošile, o čemu nam upravo govore zapisnici vizitacija. Ipak, neke su se takve knjige sačuvale, o čemu smo već govorili. Tako su se u Novoj Vasi Porečkoj sačuvala dva ščaveta »Epistole i Evangelya« iz 1699.⁶⁴

Epistole i Evanjelja priko svega litta po redu Missala Rimskoga skupno molitvami i blagoslovmi u jezik slovinski prinesena, 1824. u Rici, Pritiskano Slovima Antona i Josipa Karletzky.⁶⁵

Ove je knjige, kao i neke druge koje se čuvaju u Biskupijskoj knjižnici u Poreču, iz župnog ureda donio biskup Trifone Pederzolli da bi ih sačuvaao od uništenja koje im je prijetilo od onih koji su uništavali sve tragove hrvatstva i slovenstva na ovim prostorima.⁶⁶

Iz iste je župe Pederzolli donio i knjigu *Epistole i Evanjelja priko svega litta po redu missala rimskoga skupno molitvami blagoslovmi u jezik slovinski prinesena*, 1824.⁶⁷

Rakotule

Biskup Caldana prigodom vizitacije 24. svibnja 1668. traži da se nabavi jedan hrvatski i jedan latinski misal (*Siano provisti due messali, l'uno illirico, e l'altro latino.*)⁶⁸ Na nekoliko mjesta u vizitacijama nalazimo Biskupovu odredbu da se nabavi *un' S. C. illirico*. U zapisniku ove vizitacije Caldana traži da se u grobljanskoj crkvi sv. Nikole to nabavi (*Sia provisto /la Chiesa di S, Nicolo, ove e il Cimitero.../ d' un' S. C. illirico.*)

⁶¹ Fragment se čuva u Biskupijskom arhivu u Poreču.

⁶² Vizit. knj. 11, fol. 76v.

⁶³ Čuva se u Biskupijskoj knjižnici u Poreču. Tiskan je u Rimu u tiskari i troškom Sv. kongregacije (*Sacrae Congregationis*) De Propaganda Fide MDCXXXI. Na dnu naslovne stranice navedeno je da se rabi u župi Nove Vasi (*Ad usum Ecclesiae Vilanonensis (!) et omnium religiosorum qui in eadem eo uti volunt uti volunt Ecclesia 1686 21 Januarij*). Knjiga je restaurirana i tvrdo ukoričena u Središnjem laboratoriju za konzervaciju i restauraciju Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu 2003. godine. Za nju je izrađena kartonska kutija. Čuva se u Biskupijskom arhivu u Poreču.

⁶⁴ Knjige se čuvaju u Biskupijskoj knjižnici u Poreču.

⁶⁵ Čuva se u Biskupijskoj knjižnici u Poreču.

⁶⁶ To u bilješkama, pisanim na posebnim papirima, navodi biskup Dragutin Nežić (administrator od 1949. do 1960., a rezidencijalni biskup od 1960. do 1984. godine).

⁶⁷ Knjiga je tiskana u Rijeci (U Rici, Pritiskano Slovima Antona i Josipa Karletzky).

⁶⁸ Vizit. knj. 11, fol. 55r.

Prigodom vizitacije 15. svibnja 1676. biskup Adelasio traži »da se popravi hrvatski misal i da se nabavi jedan latinski« (*Sia aggiustato il missal illirico, et provisto un latino*). Ovaj bi podatak mogao ukazivati na činjenicu da latinski misal župnik nije ni imao.⁶⁹ S vremenom se vjerojatno hrvatski misal toliko ošteti da više nije bio za uporabu, a to bi se moglo pretpostaviti i za latinski misal, ukoliko ga je župnik bio nabavio, jer prigodom vizitacije 21. travnja 1692. Adelasio traži da »se nabave dva misala, jedan latinski, a drugi hrvatski te da se popravi stari šćavet i jedan latinski ritual« (*Sia provisto di due missali, uno latino et un schiavo, e sia aggiustato il vecchio schiavetto et un ritual latino*).⁷⁰

Biskup Pietro Grassi prigodom vizitacije 20. svibnja 1729. traži od župnika da misal koji je povučen iz uporabe, popravi, kao i »šćavet« (*Che il Messale sospeso sia aggiustato, et anco il Schiavetto*).⁷¹

Matična knjiga krštenih 1657. – 1827. bogata je glagoljskim upisima. Glagoljica se nalazi na listovima 3 – 31 i 33 – 36, ukupno na 64 pune stranice.⁷²

Rovinjsko Selo

Biskup Del Giudice, prigodom vizitacije 3. (?) 11. 1656.⁷³ traži od župnika da se nabavi jedan hrvatski ritual (*Sia provisto un rituale illirico*).⁷⁴

Biskup Adelasio prigodom vizitacije 27. ožujka 1676. traži od župnika da se nabavi jedan latinski misal i da se uveže hrvatski ritual (*Sia provisto un missale latino. Sia rilegato il ritual schiavon*).⁷⁵

Isti biskup 20. ožujka 1692. traži da se uveže i popravi hrvatski ritual (*Sia rilegato il Rituale Illirico et aggiustato*).⁷⁶

Čudno je da to biskup traži i prigodom iduće vizitacije, 24. ožujka 1697. god. (*Sia aggiustato il Rituale Illirico*).⁷⁷ Vjerojatno župnik nije postupio prema biskupovoj naredbi ili je pak obnova knjige bila toliko slaba da se knjiga već nakon pet godina morala popravljati.

⁶⁹ Vizit. knj. 12, fol. 21v.

⁷⁰ Vizit. knj. 15, fol. 12r.

⁷¹ Vizit. knj. 21, str. 323.

⁷² Knjiga se čuva u župnom uredu u Karojbi jer isti župnik upravlja Rakotulama i Karojbom. Župnik Atilije Krajcar knjigu je svojedobno bio posudio Povijesnom arhivu u Pazinu (danas Državni arhiv u Pazinu) gdje je glagoljske zapise transliterirao Dražen Vlahov i jedan primjerak dostavio Župnom uredu, dok se ostali čuvaju u Državnom arhivu u Pazinu. Na temelju transliteriranog teksta objavio je u časopisu *Nova Istra*, 3 – 4/2000. rad naslova »Glagoljski zapisi u Knjizi krštenih iz Rakotula (1657. – 1827.)«.

⁷³ Ustvari, nije siguran točan datum jer nije upisan. Biskup je vizitirao rovinjsku župu početkom studenog te je zadnji upisani datum u Rovinju 2. studenoga. U nastavku piše da slijedi vizitacija župe Rovinjsko Selo. Vjerojatno se radi o 3. studenom.

⁷⁴ Vizit. knj. 8, fol. 9r.

⁷⁵ Vizit. knj. 12, fol. 14r.

⁷⁶ Vizit. knj. 15, fol. 4r.

⁷⁷ Vizit. knj. 15, fol. 39r.

Prigodom vizitacije 28. 5. 1701. biskup Adelasio traži od župnika da se kupi jedan hrvatski ritual, jedan latinski i jedan šćavet (*Sia comprato un Ritual Illirico, et uno latino, et un Schiavetto*).⁷⁸

Prigodom vizitacije 29. 5. 1714. župnik izjavljuje da svakog zapovijedanog blagdana misi na hrvatskom jeziku uz (vjerojatno – J. J.) pratnju vjernika koji razumiju hrvatsko pjevanje (*Canto la messa ogni festa comandata, con l'aguito (!) dei secolari, che intendono il cantare in Schiavo*).⁷⁹

Isti biskup utvrđuje da u crkvi ima nekoliko hrvatskih i nekoliko latinskih misala (*Hà alquanti Messali parte in Illirico e parte alla Romana*).⁸⁰

Sveti Ivan od Šterne

Župnik prigodom Vairine vizitacije 16. lipnja 1714. izjavljuje da matične knjige umrlih vodi na hrvatskom jeziku, a krštenih i vjenčanih na talijanskom jeziku, ali da su knjige stare i da treba nabaviti nove (*Tengo due libri per li morti illiricamente, e Italiano, quello de Battezzati, e Matrimoni, ma questi sono vecchi, onde bisogna provvedere d'altri*).⁸¹ Drži hrvatski i talijanski ritual (... *un Illirico e l'altro Italiano*...), ali je hrvatski prestar te biskup određuje da ga treba zamijeniti novim (... *bisogna provveder di novo Ritual Illirico perche è vecchio*).⁸² Podatak o starosti matičnih knjiga koje treba zamijeniti novima vrlo je bitan. Biskup često prigodom vizitacija raznim župama govori o tome. Vjerojatno nam i u tim podacima leži odgovor na pitanje zašto je toliko starih matica izgubljeno.

U knjizi obljetnica smrti (oko 1600. – oko 1849.) upisi su pisani hrvatskim jezikom.⁸³

U AHAZU se čuva »Godar«, tj. knjiga upisa obljetnica smrti, u ovoj župi od 1627. do 1689. god. pisan u potpunosti hrvatskim jezikom, glagoljicom, dok je tek poneki naknadni upis pisan talijanskim jezikom.⁸⁴

⁷⁸ Vizit. knj. 16, fol. 11r.

⁷⁹ Riječ *aguító* (a tako sigurno piše), nisam našao u rječnicima.

⁸⁰ Vizit. knj. 19, fol. 18v.

⁸¹ Vizit. knj. 18, fol. 81v. Nažalost, ovaj tekst nije potpuno jasan. Možda se može tumačiti da župnik vodi dvije knjige umrlih, jednu na hrvatskom, a drugu na talijanskom jezikom, ali u tom slučaju postavlja se pitanje: Na kojem su jeziku pisane knjige krštenih i vjenčanih?

⁸² Vizit. knj. 19, fol. 57r.

⁸³ U ovoj knjizi nalazi se i registar umrlih, tako da je zajednički naziv *Registri morti libri anniversari*. Upisi umrlih obuhvaćaju podatke o umrlima od 1734. do 1815. i pisani su talijanskim jezikom. Knjiga se čuva u župnom uredu u Baderni čiji župnik upravlja i ovom župom.

⁸⁴ ŠTEFANIĆ, *Glagoljski rukopisi II*, str. 184.

Svetvinčenat

Zanimljiva je izjava svetvinčenskog župnika prigodom vizitacije u lipnju⁸⁵ 1603. On kaže da misi na latinskom (*alla latina*), a da drugi »govore« hrvatskim jezikom (*in sclavo*). Ovo bi se moglo tumačiti dvojako: ili da drugi svećenici mise na hrvatskom, ili da vjernici odgovaraju na hrvatskom.

Godine 1709. kupljen je hrvatski misal i »ščavet« za crkvu sv. Germana. Kapelani su morali dobro znati hrvatski jer se u toj crkvi, udaljenoj od Svetvinčenta »pet milja«, propovijedalo isključivo hrvatski, a vjerojatno se i misilo na hrvatskom (staroslavenskom), kao i u cijeloj Porečkoj biskupiji.⁸⁶

Župnik Tommaso Basilisco, rodom iz Rovinja, izjavljuje 21. svibnja 1732. pred biskupom Mazzolenijem, prigodom vizitacije, da se kanonički obredi točno obavljaju. Kod glavnih blagdana nastaju veliki problemi u svezi s pjevanom misom u trojicu, jer se kanonici ispričavaju, jedan da je najstariji, a drugi da ne zna hrvatski jezik te ne zna pjevati poslanicu i evanđelje na hrvatskom jeziku, a obični svećenici kažu da to nije njihova dužnost (*Le Funzioni canonicali si fanno con pontualita, salvo che nelle principali solennita si trova molta dificolta per cantar la Messa in terzo, perche i Canonici si scusano perche uno e piu vecchio, e l'altro perche non sa la lingua Schiavona, onde non può cantar l'epistola, et evangelo in Schiavo e i preti semplici hanno a scusa di non esser obligati...*).⁸⁷

Župnik Matija Jedrejčić na Biskupovo pitanje prigodom vizitacije 24. 5. 1737. drži li redovito vjeronauk, odgovara da, kada je zdrav, drži vjeronauk na hrvatskom jeziku, ujutro za vrijeme velike mise, a poslijepodne djeci (*Quando io sono sano faccio la Dotrina illirica la mattina sotto la messa grande, ed il dopo pranzo alli Fanciulli.*).⁸⁸ Smijemo pretpostaviti da je i sama misa bila na hrvatskom (staroslavenskom) jeziku.

Tar

Tarski župnik Grgo Radunović (*Gregorius Radunovich, Plebanus Villae Turris*) izjavljuje pred Lippomanom 23. siječnja 1601. da nekad misi na hrvatskom, a nekad na latinskom jeziku (... *et celebri quando alla Schiava, e quando alla latina...*).⁸⁹

Zanimljivo je da je rubrika »ime i prezime« (*nomen et cognomen*) u knjizi Stanja duša (*Status animarum*) pisana ćirilicom i glagoljicom.⁹⁰

⁸⁵ Dan održavanja vizitacije nije vidljiv jer je tekst na tom mjestu, kao uostalom na više mjesta u ovoj knjizi, oštećen pa se ne mogu pročitati ni neke druge riječi; Vizit. knj. 1, fol. 253r.

⁸⁶ Ove vrlo korisne podatke preuzeo sam iz: Ivan MILOVAN, *Savičenta jučer, danas*, Rovinj, 1975., str. 34 i 35. U toj knjižici autor, danas biskup porečki i pulski, navodi da je »Kapelan Sv. Germana stanovao u svojoj kući u Savičenti gdje izlazi cesta prema Vodnjanu. I danas neki stariji znaju za tu 'casa del prete' ščavo«; *isto*, str. 35.

⁸⁷ Vizit. knj. 23, fol. 101v.

⁸⁸ Vizit. knj. 24, str. 204.

⁸⁹ Vizit. knj. 1, fol. 54v.

⁹⁰ Knjiga se čuva u župnom uredu u Taru.

Vabriga

Biskup Caldana traži od župnika prigodom vizitacije 1668. da se popravi stari hrvatski misal (*Sia accomodato il messal vecchio illirico*), da se nabave dva misala, jedan latinski i jedan hrvatski (*Siano provisti due messali un'latino e un'schiavo*), te da se nabave najnoviji rituali, jedan hrvatski i jedan latinski (*Siano provisti rituali nuovissimi uno illirico et un'latino*).⁹¹

Sigurno nije slučajno da je Prva knjiga krštenih bivše župe Vabriga (Vabriga i Frata do 1847. bile su zasebne župe, a od tada su pridružene župi Tar) 1675. – 1807. uvezana u pergamentu na kojoj se nalazi nekoliko riječi pisanih glagoljicom. Knjiga se čuva u župnom uredu u Taru.

Knjiga *Breviarium Romanum Slavonico idiomate...* /Romae, 1688. izdanje Propagande/, tiskan glagoljicom, rabio se u Vabrigi, a bio je vlasništvo tamošnjeg župnika Antona Velovića.⁹²

Iz ove župe potječe i glagoljski misal tiskan 1706. godine. Na kraju ove knjige rukom je napisana bilješka iz koje je vidljivo da je misal barem do 1847. rabio vabriški župnik Anton Velović.⁹³

Višnjani

Biskup Adelasio traži od višnjanskog župnika prigodom vizitacije 9. travnja 1676. da nabavi jedan *ščavet* (*Sia provisto un schiavetto*).⁹⁴

Među osobnim spisima župnika Cadore (1789. – 1863.) nalazi se knjiga *Nauk karstianski* tiskana prije ilirskog pokreta.

Vižinada

U knjizi bratovštine sv. Antuna na str. 166, 167, 168 i 169 nalaze se upisi pisani glagoljicom.⁹⁵

⁹¹ Vizit. knj. 11, fol. 79r.

⁹² Čuva se u Biskupijskoj knjižnici u Poreču.

⁹³ Zabilješka glasi: *Missal koga se radilo (!)* (očito treba stajati: *rabilo*) *u crkvi Vabriškoj, najzada godine 1847 po plovaniu pre Antonu Veloviću od koga se kaže da nije znao mašiti ako ne na ovaj missal. Vridno da se ga čuva osobito u to vrijeme 1885 - kad i Biskupi gaze našu starinu i popove naše proganjaju i prava naša tlače i kredo ad maiorem Italie gloriam* («... na veću slavu Italije.» – J. J.). *Quousque tandem?!* («Dokle, napokon?!» – poznati početak Ciceronova govora protiv Katiline – J. J.). *Šta nismo i mi kršćani? Šta nije naše kršćanske...* (na kraju dvije nečitljive riječi – J. J.). Ovo se očito odnosi na porečko-pulskog biskupa Ivana Krstitelja Flappa, rodom iz Cormonsa, koji je upravo godinu dana ranije, tj. 1884., sjeo na porečku biskupsku stolicu i koji je, uz ostalo, zabranjivao uporabu staroslavenskog jezika u liturgiji. Umro je 1912. godine; usp. *Crkva u Istri*, str. 26.

⁹⁴ Vizit. knj. 12, fol. 16v.

⁹⁵ Knjiga se čuva u župnom uredu u Vižinadi. Zapise je transliterirao Dražen VLAHOV i objavio u *Vjesniku istarskog arhiva*, sv. 4 – 5/1998. pod nazivom »Nekoliko glagoljskih isprava iz Vižinade«.

Zamask

Biskup Caldana prigodom svoje prve i jedine vizitacije, 18. svibnja 1668., određuje da se kupe latinski i hrvatski misal (*Siano provisti duoi messali un'latino e un illirico.*).⁹⁶

Žbandaj

Prigodom vizitacije 5. lipnja 1668. biskup Caldana traži od župnika da nabavi jedan »ščavet« i jedan hrvatski misal (*Sia provisto un schiavetto e un messale illirico.*).⁹⁷

U ovoj se župi rabila knjiga *Četiri jutargne* iz 1794. godine, tiskana latinicom.⁹⁸

POREČKA BISKUPIJA – AUSTRIJSKI DIO

Beram

Kada je veliki biskup Gaspar Negri, prigodom vizitacije, 8. srpnja 1745. posjetio beramsku župnu crkvu, ukazao je župniku na važnost pet starih slavenskih (*slavi*), očito *glagoljskih* knjiga, pisanih na pergameni te naredio da se o njima vodi posebna briga (*e ordinò che sia tenuto conto delli cinque libri schiavi antichi di carta pecora*).⁹⁹ Očito se radi o iluminiranim glagoljskim rukopisima koji se danas nalaze u Sveučilišnoj knjižnici u Ljubljani.¹⁰⁰

Grdoselo

U Grdoselu se u 19. st. svakako rabio tzv. *Red mise (Ordo et canon Missae cum orationibus ante et post missam iuxta Missale Romanum)*.¹⁰¹

⁹⁶ Vizit. knj. 11, fol. 50r.

⁹⁷ Vizit. knj. 11, fol. 75v.

⁹⁸ Čuva se u Biskupijskoj knjižnici u Poreču, a puni joj je naslov: *CETIRI JUTARGNE to jest BOXICHNA, VODOKARSTNA, VAZMENA I MARTACKA: I DRUGHE TAKOJER TRI VELIKE SVETE NEDIGLIE, TOJEST CETVARTKA VEČERE GOSPODINOVE, VELIKOGA PETKA I SUBOTE, Istomacene iz Latinskoga u Harvatski Jezik za zadoglitu xegli duhovnoj mnogghih duscah Slavnoga naroda Slovinskoga. U Mletke godišta, 1794 Kod Simuna Kordella s dopuštenjem starescinah.* Knjigu je crkvi žbandajskoj darovao otac župnika Ivana Grškovića. Uvez je izvršen 1839. godine. Sačuvana je još jedna istovjetna knjiga, bez uzeva. Ne zna se kojoj je župi pripadala. S obzirom da je, uz ostalo, bila u vlasništvu Antonija Depierea moguće je da se rabila u Tinjanu.

⁹⁹ Vizit. knj. 27, str. 27 (nova numeracija: fol. 16r).

¹⁰⁰ Vidi: Jakov JELINČIĆ, »Vizitacija porečkog biskupa Gaspara Negrija iz 1743. – 1748.«, u: *Sacerdotes, iudices, notarii ... Posrednici među društvenim skupinama*, 2. Istarski povijesni biennale, Zbornik radova, sv. 2, Poreč, 2007., str. 210 i 213.

¹⁰¹ Tiskan je u Rimu 1881. *ex Typographia polyglotta S. C. dr Propaganda Fide* glagoljicom. Čuva se u Biskupijskoj knjižnici u Poreču. Zanimljivo je da je na str. 9 prekrizhen glagoljski tekst i dodan rukom latinički tekst. Biskup Nežić ostavio je na jednom papiriću i jednoj razglednici svoje opaske. (Razglednica): *SLAVET u Misi = Slava, Vjerujem, Priglasje - prefacija; Molitva = oratio i Popricestenije = Postcomunio. Za kanon je misnik rabio latins. misal; (na papiriću): Evo kako se prešlo iz glagoljice na Slavet. Nisu već znali čitat glagoljicu jer*

Stari Pazin

Sačuvano pismo što ga je pre Andrea Nefat, župnik na Starom Pazinu, glagoljicom pisao 1619. godine.¹⁰²

Sveti Petar u Šumi

Ovoj je župi pripadala knjiga *Rituale Romanum Urbani VIII. Pont. Max. iussu editum illyrica lingua...*, tj. Ritual Bartola Kašića.¹⁰³

Tinjan

Ivan (prezime se ne navodi), župnik u Tinjanu (*Pre Ioannes Plebanus Ecclesiae Antignanae*) izjavljuje pred biskupom Lippomanom u lipnju 1603. da u blagdanske dane ponajviše služi dvije mise: jednu na latinskom, a drugu na hrvatskom jeziku (... *il di delle feste diciamo per il piu due Messe una latina e una schiava.*)¹⁰⁴

POREČKA BISKUPIJA – NEPOZNATA ŽUPA

*PISCTOLE, I EVANGELIA Priko suega Godiscta NOVO ISTOMACENA PO RAZLOGV MISSALA DVORA RIMSKOGA, V BENECICH, Po Nicoli Pezzanu. M.DC.XCIX.*¹⁰⁵

JEDAN PRIMJER SUŽIVOTA DVAJU JEZIKA

I na kraju, da čitatelja ne bih zamarao samo nabrojanjem podataka, iznosim i nekoliko primjera upisa u matične knjige župe Rovinjsko Selo što ih je ondje unosiо župnik Ivan Nenadić. Nenadić je bio rodом iz Poljica na Krku. Prvi je put izabran za kurata Rovinjskog Sela od strane Kaptola u Rovinju. Prethodno je bio godinu dana kurat u Višnjaju, zatim godinu dana kurat u Muntrilju. Umro je u Rovinjskom Selu 4. veljače 1743. u dobi od 67 godina. Pokopan je u svećeničkoj grobnici.

Prigodom vizitacije 24. svibnja 1741. Nenadić na pitanje biskupa Mazzolennija ide li na svećeničke sastanke na kojima se raspravlja o pitanjima savjesti, odgovara da ne ide jer je Hrvat i ne razumije latinski (*Non intervengo ai casi di consienza, perche io sono ilirico, e non capisco il latino.*)¹⁰⁶ Iz navedenog je jasno zbog čega je

nisu učili u školama.

¹⁰² Čuva se u Biskupijskom arhivu u Poreču.

¹⁰³ Tiskan je u Rimu u tiskari Propagande 1640. god. Čuva se u Biskupijskoj knjižnici u Poreču.

¹⁰⁴ Datum se ne navodi, ali se radi o sredini ili o drugoj polovici lipnja 1603. god. Vizit. knj. 1, fol. 285r.

¹⁰⁵ Knjiga se čuva u Biskupijskoj knjižnici u Poreču.

¹⁰⁶ Vizit. knj. 25, fol. 77r.

Nenadić upisivao u matične knjige samo na hrvatskom jeziku.

Evo nekoliko upisa latinicom:

Jedan upis krštenja:

Na 21 agusta 1725

Bi chscena Elena hcera Michs Sorsicha deto More Negove xene Lucia ... Krstich ya g pop Ivan Nenadich plovan.

Jedan upis vjenčanja:

Na 24 Novembra 1725

Bi pozaconeni Matio Bogon p Gadre z Agata chchera p. Miche bi es spovidani spricescheni szamenani od sueti sacramenti sti misterie suidoci Gergo moro s Sime deto Bura ili zuonar

pop Ivan Nenadich Curato Gospodin pop Ivan Nenadich plouan

Jedan upis smrti:

Na 4 genara 1726

Premine Margarita x (t. j. xena - žena - J.J.) Matia Sorsicha ii bi asistena sa suetimi sacramentimi Bi pocopana v cimiter S Antona.

Ovo su svakako zanimljivi upisi, ali su posebno zanimljivi tzv. talijanski upisi. Evo jednog primjera:

Ai 29 maggio 1728 passo di cuestas mallor vitta Maniga molle di q. Pietro Fabris conli sui santissimi sacramenti.

Upis bi, prema kakvom-takvom talijanskom jeziku, trebao glasiti:

*Passò da questa alla miglior vita Meniga moglie di q. Pietro Fabris con tutti i santissimi sacramenti.*¹⁰⁷

Zaustavimo se malo ovdje.

Ako uzmemo u obzir da se u vrijeme kada je Nenadić ovo pisao često izostavlja bilježenje naglasaka ili naglasci dolaze na pogrešnom mjestu, onda nas zapravo izrazi kao »eta« umjesto »età«, »passo« umjesto »passò« toliko ne čude. Međutim, neki su izrazi vrlo slični, a ja bih rekao i simptomatični. Uzmimo za primjer imenicu »moglie«. Nenadić je nikada tako ne piše. On piše »mole«, »molle«, ali i »mola«, »molla«, pa i »mella«. Očito je da se u ova tri posljednja slučaja radi o pretvaranju završnog samoglasnika »e« u samoglasnik »a«: za njega »žena« završava na »a« pa tako i »mola«.

Nenadić ne piše ni po kakvom ustaljenom pravopisu. On piše onako kako čuje da

¹⁰⁷ Ovi se upisi nalaze u matičnoj knjizi u kojoj su zajedno vođeni upisi umrlih (1675. – 1740.), krštenih (1693. – 1740.) i vjenčanih (1698. – 1739.). Knjiga se čuva u Franjevačkom samostanu u Rovinju jer redovnik iz ovog samostana vodi ovu župu.

govore njegovi vjernici koji pokušavaju govoriti talijanski ili pak Talijani kojima je to materinji jezik, ali govorni, a ne i književni, pa umjesto »questo«, on piše »cuesto«, umjesto »con i«, on piše »colli«, umjesto »miglior«, »melor«, umjesto »figliuola« i »figliuolo«, on piše »fillola« i »fillolo«.

Nalazimo tako još mnogo zanimljivih izraza: umjesto »matrimonio«, on piše »matermonio«, umjesto »pubblicazione« – »puplicatine«.

Nalazimo i više pogrešnih riječi koje imaju ili neko drugo značenje, ili pak uopće ništa ne znače: npr. »purication«, umjesto »pubblicazione«, umjesto »miglior« – »mallor«, umjesto »legittima« – »elittima«, a da o pravopisu i ne govorimo.

Stotnjak godina kasnije nalazimo, uz ostalo, i ovakav upis: *Mori per un ciro nell'utero*. (17. veljače 1827.).¹⁰⁸ »Ciro« je očito »čir« (tal. »ulcera«).

Nema sumnje da ovaj župnik ipak donekle poznaje talijanski jezik, ali ima jako mnogo gramatičkih i pravopisnih pogrešaka: npr. umjesto »cimitero«, piše »cimatorio«, »mori da« – »morira«, »e mal« – »emall«, »fu sepolto« – »ful sepolto«, »a miglior« – »amiglior«, »mesi« – »mezi«, itd.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Ova tema zahtijevala bi mnogo dublja i šira istraživanja. Prije svega potrebno je i dalje proučavati sačuvane knjige zapisnika vizitacija. Nadalje, vjerojatno se u nekim župnim knjižnicama, ali i u obiteljima, mogu naći stare knjige pisane hrvatskim jezikom, stari misali, *šćaveti* i rituali koji su se rabili u liturgiji. Bilo bi svakako zanimljivo potražiti ih i evidentirati. Podatke o uporabi glagoljice i staroslavenskog jezika u liturgiji bilo bi svakako potrebno istražiti i u izvješćima biskupa istarskih biskupija Svetoj Stolici (*Relationes ad Limina apostolorum*).

¹⁰⁸ Mat. knj. umrlih (1825. – 1836.). I ova se knjiga čuva u rovinjskom samostanu.

SAŽETAK

UPORABA HRVATSKOG (STAROSLAVENSKOG) JEZIKA I GLAGOLJICE U ŽUPAMA DANAŠNJE POREČKE I PULSKE BISKUPIJE NA TEMELJU ZAPISNIKA BISKUPSKIH VIZITACIJA POREČKE BISKUPIJE (1600. – 1800.) I SAČUVANIH LITURGIJSKIH KNJIGA

U Radu autor na temelju sačuvanih knjiga zapisnikâ biskupskih vizitacija navodi podatke o župama na prostoru današnje Porečke i Pulske biskupije u kojima se tijekom 17. i 18. st. rabio hrvatski (staroslavenski) jezik, odnosno glagoljica.

U prvom dijelu donosi popis biskupa čiji su zapisnici vizitacija sačuvani te nabraja posebno župe navedene biskupije u mletačkom (ukupno 32 župe), a posebno u austrijskom dijelu (ukupno 10 župa). Radi lakšeg snalaženja eventualnih korisnika zapisnika ovih vizitacija, u zagradama navodi nazive župa na talijanskom i latinskom jeziku.

U nastavku, na temelju literature ili sačuvanih knjiga, donosi podatke o župama s područja bivših biskupija: Pulske, Pićanske i Tršćanske.

U glavnom dijelu iznosi podatke o župama na prostoru bivše Porečke biskupije, najprije mletačkog, a onda austrijskog dijela.

Pri kraju rada analizira nekoliko upisa u matičnim knjigama umrlih župe Rovinjsko Selo kao zanimljivo jezično gradivo i kao primjer suživota dvaju jezika – talijanskog i hrvatskog.

U zaključku govori o potrebi daljnjeg istraživanja, kako izvornih podataka u zapisnicima vizitacija, tako i u relacijama ad limina, kao i nastojanju pronalaženja starih misala, šćaveta, rituala i drugih knjiga pisanih hrvatskim (staroslavenskim) jezikom.

SUMMARY

USAGE OF THE CROATIAN (OLD SLAVIC) LANGUAGE AND THE GLAGOLITHIC SCRIPT IN THE PARISHES OF THE PRESENT-DAY DIOCESE OF POREČ AND PULA ON THE BASIS OF THE RECORDS FROM EPISCOPAL VISITATIONS OF THE POREČ DIOCESE (1600 – 1800) AND THE PRESERVED LITURGICAL BOOKS

On the basis of the preserved volumes of records from episcopal visitations the author lists information about the parishes of the present-day Diocese of Poreč and Pula where the Croatian (Old Slavic) language and Glagolitic script were in use during the 17th and 18th centuries.

The first part of the paper contains a list of bishops whose records of visitations have been preserved and lists separately the parishes of the Diocese belonging to the Venetian (32 parishes) and Austrian (10 parishes) parts. To facilitate the work of possible users of the visitation records, the author adds in brackets the names of parishes in Italian and Latin.

The next part of the paper brings information based on literature or preserved books about parishes from the territories of former Dioceses of Pula, Pićan and Trieste.

The main part of the paper gives information on parishes from the territory of the former Diocese of Poreč, first of the Venetian part and then of the Austrian.

In the last section the author analyses a few entries in the registries of death of the parish Rovinjsko Selo both as an interesting linguistic material and as an example of coexistence of two languages – Italian and Croatia.

The author concludes that it is necessary to carry out further research both of the original data contained in the records of episcopal visitations and in the ad limina relations. Also, efforts must be made to find old missals, lectionaries (*schiavetto*), rituals and other books written in the Croatian (Old Slavic) language.

RIASSUNTO

USO DELLA LINGUA CROATA (PALEOSLAVA) E DEL GLAGOLITICO NELLE PARROCCHIE DELL'ODIERNA DIOCESI DI PARENZO E POLA IN BASE AI VERBALI DELLE VISITE CANONICHE DELLA DIOCESI DI PARENZO (1600 – 1800) ED AI LIBRI LITURGICI CONSERVATI

Nella sua Opera l'autore, basandosi sui libri conservati dei verbali delle visite canoniche, riporta i dati sulle parrocchie sul territorio dell'odierna diocesi di Parenzo e Pola nelle quali durante il 17° ed il 18° secolo veniva usata la lingua croata (paleoslava), e rispettivamente la scrittura glagolitica.

Nella prima parte riporta l'elenco dei vescovi i cui verbali delle visite sono stati conservati ed elenca separatamente le parrocchie della diocesi citata nella parte veneziana (in tutto 32 parrocchie) e quelle nella parte austriaca (in tutto 10 parrocchie). Per consentire una più facile ricerca agli eventuali utenti dei verbali di queste visite riporta tra parentesi i nomi delle parrocchie in italiano ed in latino.

In seguito, in base alla bibliografia o ai libri conservati riporta i dati sulle parrocchie dal territorio delle ex diocesi: di Pola, Pedena e Trieste.

Nella parte principale riporta i dati sulle parrocchie sul territorio della ex diocesi di Parenzo, prima della parte veneziana poi della parte austriaca.

Verso la fine dell'opera analizza alcune registrazioni nei libri anagrafici dei morti della parrocchia di Villa di Rovigno come materiale linguistico interessante e come esempio della coabitazione delle due lingue – italiana e croata.

Nella parte conclusiva parla del bisogno delle ricerche successive legate sia ai dati originali dei verbali delle visite che alle relazioni ad limina, e del bisogno di cercare di trovare vecchi messali, schiavetti, rituali ed altri libri scritti in croato (paleoslavo).